

Gerő András

Három az egyben: hősi halott, áldozat, felelős

„...aki kész a hős-halálra,
Az diadalmaskodni fog”
(Petőfi Sándor: *Vesztett csaták,
csúfos futások!*)¹

Az európai kultúra egyik legrégebbi toposza: a hős. A görög mitológia jó néhány héroszt tartalmaz. Ők azok, akik kiváló tulajdonságokkal rendelkeznek, különleges tetteket hajtanak végre, szinte már-már istenek, fizikai és/vagy szellemi tulajdonságaik kiemelik őket a többi ember közül. Személyiségük és cselekedeteik jónak és nemesnek számítanak, emléküik éppen ezért fennmarad, s így halhatatlanná válnak. Ellenfeleik általában a „rosszat” képviselik, s ha magas szinten képviselik a „rosszat”, akkor ők a negatív hősök.

A görög mitológia héroszainak képzete – némileg eltérő kulturális kontextusokban – átöröklődött a kereszténység világába is: a szentek jelentős részét is lehet hősnek tartani, hiszen éppen azért lettek szentek, mert jónak és nemesnek minősültek, s általában megtettek olyasmit, amire más halandó képtelennek bizonyult.

A szekularizált gondolkodás térhódítása sem tudott gátat szabni a hős fogalmának – legfeljebb új tartalmi vetületet adott neki. A szekuláris közösségeknek – a nemzeteknek – is szükségük volt a hősökre. Ők azok, akik a szentek mintájára áldozatot hoznak közösségükért, s ez az áldozat adott esetben véráldozat. Az életüket adják a nemzet üdvéért; tetteiket a halál misztikuma és szakralitása hitelesíti.

Az élet feláldozása kultúrtörténetileg visszavezet minket egy prekrisztianus hagyományhoz. Úgy tűnik, hogy az európai kultúra elég rugalmasan képes magába olvasztani mindent, amire az adott jelenkornak szüksége van. Az életáldozat legnyilvánvalóbb színtere a fegyveres konfliktus, a harc, a militarizált világ. Aki nemzetéért katonaként áldozza életét, annak nyitva áll a hősi szerep, a hősi halál lehetősége.

Magyar hős – magyar hősi halott

Magyarországon a nemzethez kötődő hősiesség, hősi életáldozat akkor, illetve azután alakult ki, amikor a rendi kereteken túlmutató, modernnek tekinthető nemzetfogalom létrejött. A történelmet ekkor visszamenőleg is elkezdték értelmezni ebből a szempontból, és a hősök, hősi halottak fogalmát társították a valaha élt – modern nemzettudattal nem rendelkező – szereplőkhöz. Jó példája ennek a Szigetvárt védő, majd az ostromlott várból kitörő, s így a halált választó Zrínyi Miklós alakja. Ő egykorúan a kereszténység védelmezőjének szerepében értelmező-

¹ A költő a verset valószínűleg 1848 decemberében írta. Ld.: PETŐFI Sándor összes költeményei. II. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 544-545.

dött, de a 19. századtól társították hozzá a nemzeti tartalmat is. Zrínyi a reformkortól nemzeti hőssé vált – halála hősi halál. Előbb Peter Krafft osztrák festő tette vizuálisan is halhatatlanná Zrínyi kirohanását (a kép 1820-1825 között készült). Őt követte Székely Bertalan (1885), majd Hollósy Simon (1896), s végül Csontváry Kosztká Tivadar (1903). Ez utóbbi – a maga stílusában – eléggé szurreálisnak és groteszknak láttatja Zrínyi kirohanását és ily módon a hősi halál motívumát.² Innentől az is magától értetődő lett, hogy a már létező nemzettudat az aktuális aktorok között is fellelje a hősokeket, az életüket áldozó hősi halottakat.

1848-49 harcosait Petőfi már „a *hős-halál*” nagyszerűségének tudatával biztatja küzdelemre; Kossuth emigrációjában a honvédeket – némileg a görög mitológiára emlékeztetve – „*névtelen félisteneknek*” nevezi. Az aradi vértanúk tekintetében inkább a mártírium rögzült, de senki nem lepődne meg azon, ha őket a magyar nemzet véráldozatot hozó hőseinek neveznék.

Magyarországon a XIX. század utolsó 30-40 évében kezdett általánossá válni az a gyakorlat, ami Nyugat-Európát már némileg előbb jellemezte: az emberek elkezdtek világi emlékműveket, szobrokat emelni.³ Nyilvánvaló volt, hogy a kiformalódó hős, illetve hősi halott fogalom, és a szekuláris emlékmű-állítási tendencia előbb-utóbb találkozik, s a honvéd emlékművek összekapcsolódhatnak, összekapcsolódnak a hős, hősi halál képzetével.

A „*hős*”-fogalom nemzetiesítéséről a magyar állam a temetkezési kultúra terén vett először tudomást. 1903-ban a rákoskeresztúri új köztemetőben létrehozták a Hősök Temetőjét, s ide temetkeztek az 1848-49-es szabadságharc veteránjai,⁴ a harcot túlélő hősök.

Az állam tekintetében az igazi fordulatot az első világháború jelentette. Az 1914-ben kitört háborúban báró Abele Ferenc vezérkari őrnagy 1915-ben tett javaslatot egy olyan törvény elfogadására, amely szerint minden község állítson emléket a világháborúban elesett katonáinak – hőseinek. A törvény 1917-ben született meg (VIII. tc.). Így szólt:

„a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről

1. § *Mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelékében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélybenforgó haza védelmében.*

² A Zrínyi-kultusz egyébként azóta is részét képi a magyar hőskultúrának, s ez különösen igaz a hadsereg világára.

³ Ebben a tárgykörben lásd: PÓTÓ János: *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. Budapest, 1989 [1990]. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 7.]; Uő.: *Az emlékeztetés helyei*. Emlékművek és politika. Budapest, 2003.

⁴ A Hősök Temetője az idők során folyamatosan bővült, végül az eredeti kettőtől tizenkilenc parcellára terjedt ki. Nagyjából 25 ezren nyugodtak itt, beleértve ebbe az I. és II. világháború itt eltemetett katonahalottait, polgári áldozatait. A halottak között más nemzetiségű katonák (hősi halottak) is voltak. www.nekb.gov.hu/node/228; http://www.hadisir.hu/?bejegyzesek=temeto&temeto_azon=99

2. § Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel.

A részletes szabályokat a belügyminiszter rendelettel állapítja meg.

3. § Ezt a törvényt a belügyminiszter hajtja végre.⁵

A törvény igen hatásosan működött – az országban az elhunyt katonahősöknek nagyon sok helyen állítottak emlékművet, illetve feliratot. Az mindenestre magától értetődővé vált, hogy *hősi halott az, aki a seregben híven teljesítette kötelességét, és életét adta a haza védelméért.*

Ugyanezt a hős, illetve hősi halott fogalmat viszi tovább az 1924. évi XIV. törvénycikk. Így szól:

„az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről

1. § A magyar nemzet mélységes szeretettel, magasztaló elismeréssel és hálával emlékezik meg azokról a hős fiairól, akik az 1914/1918. évi világháború alatt a hazáért vívott súlyos küzdelmekben a magyar nemzetnek dicsőséget és hírnevet szerezve életüket feláldozták. A nemzet soha el nem múló hálája és elismerése jelül, az élő és jövő nemzedékek örök okulására és hősi halottaink dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját nemzeti ünnepé avatja. Ezt az ünnepnapot - mint a "Hősök emlékünnepét" - a magyar nemzet mindenkor a hősi halottak emlékének szenteli.

2. § Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe; végrehajtásáról a minisztérium gondoskodik.⁶

A hősöknek előbb temetkezési helyük, majd emlékműveik, s végül emlékünnepük lett. Az új törvény „a nemzet hős fiai” szófordulattal egyértelművé tette, hogy hősi halott csak férfi lehet.

Az I. világháború katonai elesettjeit övező hőskultusz társadalmilag is testet öltött. A hőskultusz társadalmi elfogadását és elterjedését megkönnyítette, hogy az első világháború – ahogy a kortársak nevezték: „a nagy háború” – erőteljesen beleszólt a családok életébe, és éppen ezért emléke nagyon is élő volt. Magyarország – az Osztrák-Magyar Monarchia részeként – több mint 660 000 katonáját veszítette el, 700 000-nél többen sebesültek meg, és rengetegen estek hadifogságba. Így a háború nem egyszerűen egy hadtörténeti esemény, hanem társadalmi életélmény lett. Családi kihatásában milliónyi embernek volt oka a gyászra, a veszteség feletti fájdalomra. A hőskultusz nem gyógyír, de vigasz volt. Azt üzent: igaz, hogy elvesztettük a családfőt, a fiúgyereket és a háborút is, de katonáink halálukkal hőssé váltak, erkölcsileg felmagasztosultak, s ezért van okunk büszkének lenni rájuk. A „hősi halott” fogalma a veszteség és a vereség méltóságtelti elviselését és részben ellensúlyozását jelentette. Fiaink nem hiába haltak meg – ők politikai közösségünk, nemzetünk hősei.

⁵ A törvény szövege fellelhető: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7380>

⁶ A törvény szövegét lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7597>

Sok helyen hozták létre a „*hősök temetőjét*”. 1929-ben felavatták a Millenniumi Emlékmű előtt lévő emlékkövet,⁷ s a teret 1932-től Hősök terének nevezték el. A törvényhatóságok sorra adták ki a Hősök albuma című kiadványukat. A magyar katolikus püspöki kar 1931-ben elrendelte, hogy minden év május 2-án este 15 percig harangozzanak a I. világháború hősi halottainak emlékére.⁸ Ugyanebben az évben épült fel a Dohány utcai zsinagóga tőzsomszédságában a Hősök Temploma, amely az első világháborúban elesett sok ezernyi zsidó vallású magyar katonának állít emléket. Szegeden 1936-ban létrejött a Hősök kapuja, melyen honvédszobrok idézik fel az első világháború emlékezetét. Lehetne még sorolni a társadalmi hőskultusz megnyilvánulásait, de talán ennyi is elegendő annak jelzésére, hogy a törvények hősi halott fogalma rögzült.

Az állami hős, illetve hősi halál kultusz következő állomása két 1942-es rendelet. Mindkettő az éppen zajló háború hősi halottai emlékének megőrzéséről szól. A belügyminiszter 1942. április 17-én, a honvédelmi miniszter április 25-én adta ki a hasonló tartalmú rendeleteket. Most idézzük fel a Magyar Királyi Belügyminiszter 1942. évi 28 282. számú rendeletét, amely címe szerint „*a hősi halottak emlékének megőrkítéséről*” szól.

„Már az elmúlt világháború folyamán törvény gondoskodott arról, hogy a nemzetnek hősi halottaival szemben érzett hálája, kegyeletteljes szeretete és elismerése megfelelő formában kifejezésre jusson és meg legyen örökítve az utókor számára is. Az 1917:VIII. törvénycikk elrendelte, őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó Haza védelmében, s kimondta, hogy minden község (város) anyagi erejének megfelelően, méltó emlékekkel örökítse meg mindazok nevét, akik lakói közül a háborúban a Hazáért életüket áldozták fel.

A legtöbb város és község a törvény végrehajtása ügyében kiadott több miniszteri rendeletben közölt irányelvek mellett hősi emlékművét az idők folyamán felállította.

Az 1938. év óta folyt hadműveletekben új hősök áldozták fel életüket a Haza oltalmában. Drága emléküket ugyanaz a hálás kegyelet, tisztelet és szeretet óvezi, mint az elmúlt világháború hőseinek emlékét, nevüknek pedig ott a helye az első világháború hőseinek az emlékművekben megőrkített nevei között.

Haladéktalanul intézkedni kell tehát, hogy az 1938. év óta történt hadműveletekben hősi halált halt honvédeink neveit, volt lakóhelyük világháborús emlékművén a községek (városok) megőrkítsék. Az így kiegészített emlékműveknél (emléktábláknál) ünnepélyesen meg kell emlékezni az újabban elesett hőskről.

Ezen ünnepély időpontjául országosan egy napot, a legközelebbi hősök napját (1942. évi május hó 31. napját) kell kitűzni, hogy ezáltal a megemlékezés megfelelő méltó keretek között történjék meg.

Az emlékmű (emléktábla) kiegészítésével kapcsolatban természetesen arról

⁷ GERŐ András: *A nemzet oltára az ország fővárosában: Az Ezredévi Emlékmű Budapesten*. IN: Uő.: *Képzelt történelem*. Eötvös Kiadó – Polgart, Budapest, 2004. 203-246.

⁸ <http://lexikon.katolikus.hu/H/h%C5%91si%20halott.html>

is gondoskodni kell, hogy az emlékművön (emléktáblán) az 1938. év óta folyt hadműveletekre is utalás történjék, nehogy olybá tűnjék fel, mintha utólag az emléktáblára vésett hősi halottak is az 1914-1918. évi világháborúban estek volna el.

A legnagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy az újabb nevek felvétele az emlékműveken a szépészeti szempontok sérelme nélkül történjék.

Ott pedig, ahol a hősök emlékműve még el nem készült volna, az emlékmű felállítását a legsürgősebben meg kell valósítani s az emlékmű felállítása iránt szükséges intézkedéseket késedelem nélkül meg kell tenni. Az emlékmű létesítésénél az 1917:VIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában kiadott miniszteri rendeletekben foglaltak szigorú szem előtt tartásával, - így különösen a Hősi Emlékművek Bíráló Bizottsága bekapcsolásával, - kell eljárni és gondoskodni kell, hogy az emlékművön az elmúlt világháború hősi halottainak nevei mellett az 1938. év óta folyó hadműveletek hősi halottainak nevei is méltóképpen meg legyenek örökítve.”⁹

Az 1942-es miniszteri rendelet két érdekes momentumot tartalmaz. Szemben az 1917-es törvénnyel már nem fogalmazza meg a „hív szolgálat” kötelezettségét, noha a kiadott rendeletet egyértelműen az 1917-es törvény folytatásának tekinti.

A másik figyelemreméltó elem, hogy a rendelet a „most folyó háborút” 1938-tól számolja. Ez azért is meglepő, mert az újabb világégés – s 1942-ben már így tudták – a német-lengyel konfliktussal kezdődött, azaz 1939. szeptember 1-je számított kezdő időpontnak. 1938 beemelése vélhetően vagy arra utal, hogy október 1-jén megkezdtek a Csehszlovákiába beszivárgó félkatonai alakulatok szervezését, amelyek a határon átkelve robbantásokra és merényletekre kaptak megbízást; vagy azt szimbolizálja, hogy az első bécsi döntés eredményeképpen november 5-én megkezdődött a magyar csapatok bevonulása a Felvidékre és Kárpátalja déli övezetébe. Az előbbi nem hivatalos, az utóbbi nemzetközileg is megerősített hivatalos hadművelet volt.

Az 1942-es rendeletek úgy fogalmaztak: végrehajtásukat haladéktalanul meg kell kezdeni. Ez azonban jámbor óhaj maradt, hiszen alig kerültek fel az elesettek nevei a már álló első világháborús emlékművekre. A végrehajtásért felelősek nyilván arra gondoltak: ha a hősi halottak névsora végleges lesz, majd akkor írják fel őket. S erre a háború végéig bizonyosan várni kell.

A háború eredménye nem az lett, amire az 1942-es rendelet megfogalmazói számítottak. Már 1945-ben sem kívánta az állam megünnepelni a nemzeti hősök országos emléknapját, s a sztálinista diktatúrába átforduló rendszer egyáltalán nem volt érdekelt abban, hogy a szovjetekkel szemben vesztés magyar hadsereg halottait hősnek tekintse. Szempontjukból kicsit furcsa is lett volna, hogy miközben az országban sorra-rendre emelték a szovjet hősi emlékműveket, hasonló hévvel állítottak volna emlékműveket az ellenük harcolt magyar katonáknak is.

Az első világháborús emlékműveket általában békén hagyták, de arról szó sem lehetett, hogy őket kiegészítsék a második világháborúban elesett magyar katonák neveivel.

⁹ *Magyarországi rendeletek tára*. Hetvenhatodik évfolyam (1942), Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium, Stádium Sajtóvállalat Rt. Nyomdája, Budapest, 1943.

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1942&pg=0&l=hun>

A magyar hősi halottakhoz való viszonyt két mozzanat is jól jelzi. 1955-ben szinte teljesen felszámolták a rákoskeresztúri új köztemetőben lévő – második világháborús áldozatokat is magában foglaló – Hősök Temetőjét. A Millenniumi Emlékmű elől eltávolították a Nemzeti Hősök Országos Emlékkövét, amely az első világháborúban meghalt katonáknak állított emléket, és a hátsó lapon lévő felirat azt mondta: *„az ezeréves határokért”*. Vélhetően nem az 1914-1918. évszám volt a zavaró, hanem a Nagy-Magyarországra utaló szöveg. 1956-ban elhelyeztek egy új emlékkövet (Nemzeti Hősök Emlékköve), s ez már egyik háborúra sem utal, hanem azokat tekinti hőseknek, akik *„a magyar nép függetlenségéért és szabadságáért áldozták életüket”*.

Az 1956 utáni világ sem kedvezett a magyar *„hősi halott”* fogalom 1917-től 1944-ig kialakult újbóli működésének. A szocialista rendszer tartalmilag nem tudott kibékülni azzal a ténnyel, hogy a magyar történelem XX. századi katonahalottainak egy jelentős része a szovjetellenes háborúhoz kötődött. A hősi halott fogalmát felülírta a *„rossz ügyért haltak meg”* kategória, pedig a kettő nem áll feltétlenül egymással ellentmondásban. A második világháborús magyar szerepvállalást lehet rossz ügynek tartani, s ettől függetlenül el lehet ismerni a magyar katonák áldozatkészségét. Persze ez csak akkor lett volna lehetséges, ha az országban nem egy szovjet típusú, szovjet megszálláson alapuló politikai rendszer alakult volna ki.

A rendszerváltás ebben a tekintetben is új helyzetet teremtett. Az állam 2001-ben vette tudomásul, hogy valamit kezdenie kell a hősi halottakkal. A 2001. évi LXIII. törvény azt a címet viseli: *„A magyar hősök emlékének megőrkítéséről és a magyar hősök emlékűnnepéről”*. A törvény szövege a következő:

„A magyarság hosszú, nehéz történelme során, különösen a honfoglalás és Szent István király ezer esztendővel ezelőtt történt államalapítása óta a haza megszámlálhatatlan fia és leánya harcolt fegyverrel vagy anélkül Magyarország, a magyar nemzet védelmében, illetve vállalt vértanúságot a hazáért. Tetteik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy fennmaradt a magyar nemzet és a magyar állam.

A Magyar Köztársaság Országgyűlése kötelességének érzi, hogy tisztelettel adózzék azok emléke előtt, akik a vérüket ontották, életüket kockáztatták vagy áldozták Magyarországot. Emlékük megőrkítésére, a ma élő és a jövő nemzedékeknek példájuk felmutatására a következő törvényt alkotja:

1. § *A Magyar Köztársaság Országgyűlése - tisztelettel adózva a hősök emléke előtt - a haza szabadságáért és függetlenségéért, a nemzet fennmaradásáért küzdött hazafiai emlékét e törvényben megőrkíti.*

2. § *A Magyar Köztársaság Országgyűlése a magyar nemzet soha el nem múló hálája jeléül, a ma élő és a jövő nemzedékek okulására, a hősök dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját a Magyar Hősök Emlékűnnepévé nyilvánítja.*

3. § *A Magyar Köztársaság Országgyűlése kifejezi azon meggyőződését, hogy az állami szervek, a helyi önkormányzatok, az egyházak, a társadalmi szervezetek, a magyar nemzet fiai és lányai minden évben, a Magyar Hősök Emlékűnnepén méltó megemlékezés keretében leróják hálájukat és kegyeletüket az elmúlt ezredév magyar hőseinek.*

4. § (1) *A Magyar Köztársaság Országgyűlése elismeréssel adózik az elődöknek, akik a budapesti Hősök terén a Millenniumi Emlékmű és a Hősök Emlékköve felállításával méltó emléket állítottak a Haza megmentőinek, megtartóinak és hőseinek.*

(2) A Magyar Köztársaság Országgyűlése a Millenniumi Emlékművet és a Hősök Emlékkövét nemzeti emlékhellyé nyilvánítja.

(3) Felhatalmazást kap a Fővárosi Közgyűlés, hogy a budapesti Hősök tere közterület-használati rendjét rendeletben oly módon szabályozza, hogy a tér köznapi, ünnepi, idegenforgalmi és protokolláris használati módja összhangban álljon a tér műemléki védettségével, a nemzeti emlékhely szellemével, továbbá kifejezésre jutassa a nemzet kegyeletét hősei iránt.

5. § *Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.*¹⁰

A törvény – a magyar állam minden e tárgykörben megfogalmazott szövegével szemben – új elemeket tartalmaz. Először is elismeri: a hősi halál nem csak a férfiaknak jár ki, másodsor a vértanúságot is beemeli a hős, a hősi halál fogalmába, harmadszor nem csupán a fegyveres szolgálatot tekinti kritériumnak, hanem azt is, ha valaki fegyver nélkül hal meg Magyarorszáért. Így tehát ez a törvény - az eddigiekhez képest - jóval szélesebb körben határozza meg a hősi halál, a hős fogalmát.¹¹

1924 és 1944 között már volt emlékűnnep, s 2001 óta megint van. Éppúgy, mint annak idején a jelölt nap 2001 óta ismét a nemzeti hősök kitüntetett emlékezetét idézi, s az ebből az alkalomból szervezett rendezvényeken az állam vezető közjogi funkciót betöltő személyei tisztelettel adóznak a magyar múlt hősi halottainak.

A rendszerváltás óta a változó kormányok sokat tettek azért, hogy a második világháború magyar katonahalottai békében nyugodjanak, és emléküket megörökítésre kerüljön. Oroszország területén méltó és gondozott katonatemetők kerültek kialakításra, s 2011-től interneten is hozzáférhetővé vált több mint 70 000 magyar katona és munkaszolgálatos elhalálozási adattára.¹² Mindennek hátterét egy nagyon alapos kutatás adta, amely korántsem befejezett. A tudományos kutatás eredményei közé tartozik az is, hogy teljes körűen publikálták a második világháború posztumusz kitüntetett hősi halottainak listáját is. A lista több mint 10 100 nevet tartalmaz.¹³

Van tehát egy 1917-től kiformalódott – s egy ideig szüneteltetett - hősi halott fogalmunk, amely szerint az a férfi, aki a hadseregben híven teljesítette kötelességét, és életét adta a haza védelméért, az hősi halott. Van egy 2001-es kibővített hősi ha-

¹⁰ A törvény szövege: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=10004>

¹¹ A mai Honvédség halottai nem minden esetben hősi halottak. A hősi halotti minősítést ki kell érdemelni, egyébként a „Magyar Honvédség halottja” terminológiát használják. Nem mindegy, hogy valaki hősi halott lesz-e vagy sem, mert ez mind a kegyeleti, mind az egyéb szociális gondoskodás tekintetében megkülönböztető jelleggel bír. Kegyeleti szertartásnál például a hősi halottat ágyútalpon kell a nyughelyre vinni, katonazenekarral kell búcsúztatni, és századszintű aegységet kell kivezényelni a temetésre. Hasonló, de más nevű különbségtétel vonatkozik a belügyi szervek halottaira is. Lásd erről 4/2008 (II. 29.) HM rendeletét: http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0800004.HM; illetve: 39/1997. (VII. 18.) BM rendeletét: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700039.BM

¹² A tényről beszámol: <http://www.kormany.hu/hu/honvedelmi-miniszterium/hirek/interneten-kereshetok-a-masodik-vilaghaboru-hosi-halottai>

¹³ MARUZS Roland: *Vitéz és önfeláldozó magatartásért – Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára. 1939-1945.* Püedlo Kiadó, 2009.

lott fogalmunk, amely mindezt nem tagadja, és még a nem fegyveres szolgálatot és a mártíriumot is hozzárendeli a lehetséges – a nőkre is kiterjedő - hősi halottak köréhez. Van egy szabad Magyarországnk, ahol bármely háború halottait lehet hősnak, illetve hősi halottnak tartani. S vannak konkrét esetek, amikor is eldöntendő, hogy mit minek tartunk, mire alkalmas és mire nem a hősi halott fogalma.

A Gac-oldali méyszárlás

Sokféle és eltérő adatokat tartalmazó számítás van forgalomban Magyarország II. világháborús embervesztéséről. Ha az embervesztéséget fogalmilag szűkíteni akarjuk pusztán azokra, akiket részben a korabeli törvények, részben a 2001-re kialakult elképzelés szerint „*hősi halottként*” tarthatunk számon, akkor körülbelül egy 120-160 ezres csoportot kapunk.¹⁴ Ebbe a számosságba azok értődnek bele, akik a háború alatt a magyar hadsereg kötelékében áldozták életüket akár fegyveres szolgálatban, akár munkaszolgálatban.

A hősi halottak csoportjába tartozik az a 159 magyar katona, akik 1944. szeptember 7-én a Gyergyószentmiklós melletti Gac-hegy oldalában estek el.

Mielőtt rátérnék a konkrét eset bemutatására, szeretném jelezni azt a közeget, amely 1944. augusztus végén, szeptember elején jellemezte Magyarország helyzetét. Ekkor már egészen nyilvánvaló volt, hogy a náci Németország és a vele szövetséges Magyarország a háború vesztesei közé tartozik. Az augusztus-szeptemberi események plasztikusan és tökéletesen jelezték ezt. 1944 áprilisától szeptember végéig összesen 19 légitámadás zúdult az országra; a magyar hátország védettsége megszűnt. Augusztus 23-án a Vörös Hadsereg lasinál áttörte a német-román állásokat. Románia azonnal fegyverszünetet kért, és a románok még aznap átálltak a szovjetek oldalára. (Bulgária szeptember 9-én kért fegyverszünetet.) Ez azt jelentette, hogy Románia megnyitotta a szovjet hadsereg előtt a frontot – az út nyitva állt Magyarország felé. A román átállással az is azonnal világos lett, hogy Románia visszakapja Észak-Erdélyt, amit a második bécsi döntés 1940 augusztusának végén juttatott Magyarországnak.¹⁵ (Románia hivatalosan szeptember 12-én kötötte meg a fegyverszünetet a Szovjetunióval. A fegyverszüneti szerződés kimondta a bécsi döntés érvénytelenségét.)

Augusztus 25-én De Gaulle a francia csapatok élén bevonul Párizsba, szeptember 3-án az angolok elfoglalják Brüsszelt, és szeptember 11-én az amerikai hadsereg Triernél eléri a német határt. A németek szénája mind nyugaton, mind a közép-európai és dél-európai régióban egyre rosszabbul áll, a keleti fronton pedig a Vörös Hadsereg Varsó felé közeledik.

¹⁴ STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1989. 19., 79-80.

¹⁵ Észak-Erdély 1940 és 1944 közötti magyar birtoklásáról, illetve feladásáról lásd: ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély. 1940-1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2011. A könyv alapján is némi csodálkozásra ad okot, hogy a magyar történetírásban jó néhányan a „*revízió sikereiről*” beszélnek, habár ez a siker az első bécsi döntés esetében 6 évet, a második bécsi döntés esetében mindössze 4 évet jelentett. És akkor még nem esett szó a „*sikerévek*” áráról.

A román átállás következtében a szovjet alakulatok viszonylag rövid idő alatt eljutottak az akkori román-magyar határhoz. A román király és a vezérkar utasította a román csapatokat a Magyarországhoz került területek elfoglalására. Augusztus 25-én kisebb román alakulatok már átlépték a határt – igaz a magyar határvadászok visszaverték őket. Augusztus 26-án – rövid időre – már egy szovjet harci alakulat is belépett Magyarország földjére.

A magyar reakció nem késett. A kormányzó augusztus 29-én leváltotta az addigi, a német megszállók iránt mélyen elkötelezett Sztójay Döme vezette kormányt, és Lakatos Géza vezérezredest nevezte ki miniszterelnöknek. Megjegyzendő, hogy ugyanezen a napon kezdődött el a szlovák nemzeti felkelés is. Minden, ami addig biztosnak tűnt, esett szét, s minden, amitől a kor magyar döntéshozói félték, igen gyorsan kezdett megvalósulni. Révmaik átfordultak realitássa.

A Lakatos-kormány kétségbeesett lépésre szánta el magát: a 2. magyar hadsereg szeptember 5-én megindult Dél-Erdély elfoglalására azért, hogy megelőzze a szovjet és román csapatokat. Annak ellenére, hogy a magyar csapatok vitézül küzdöttek, a hadjárat magyar vereséggel végződött, és az ún. tordai csatát követően már csak a visszavonulás maradt. Szeptember 13-án a 3. magyar hadsereg Arad irányába támadást indít, de tíz nap múlva ez az akció is kifulladásra kerül. Mindeközben szeptember 10-én Horthy elnökletével koronatanácsot tartanak, ahol a kormányzó bejelenti: fegyverszünetet köt a Szovjetunióval. (Ugyanezen a napon üzen Bulgária hadat Németországnak, és kér Finnország fegyverszünetet a Szovjetuniótól. Szeptember 23-án a szovjet csapatok Békés és Csongrád megye térségében 1991-ig tartóan visszavonhatatlanul átlélik a magyar-román határt.). Ebben a helyzetben érkeztek Gyergyószentmiklósról szeptember 5-én azok a magyar katonák, akik közül 159 két nap múlva már halott volt.¹⁶ A szovjet 25. gárda-lövészhadtest alegységei szeptember 3-án érték itt el a magyar országhatárt. A magyar katonák tehát harci övezetbe érkeztek. Besorolásuk szerint ők a székesfehérvári 3. tábori pótezred kötelékébe tartoztak.

Szádvári János hivatásos főhadnagy ezt írta az ezredről:

*„A pótezred létszámában, katonai kiképzésben, fegyver és felszerelésben jóval gyengébb, mint egy hadi létszámú ezred. „M” [mozgósítás – G.A.] esetén 3 zászlóaljából és ezredközvetlenekből áll ez is, de 1 zászlóalj csak 2 puskás századból és egy nehézfegyver századból és csekély létszámú zászlóalj közvetlenekből (hírvivők stb.) alakult. A legénység csak puskával volt felszerelve, géppisztoly nem volt, a szakaszonkénti 3 golyószóró a németektől kapott, általuk már nem használt golyószóró volt. A nehézfegyverszárad 3 géppuska, 2 aknavető, 1 páncéltörő ágyú – a tisztek, tiszthelyettesek 80%-a tartalékos, a legénység kb. fele részben frontot járt – tartalékos, másik fele fiatal levante kiképzésben részesült újonc és póttartalékos”.*¹⁷

Fordítsuk le Szádvári főhadnagy szavait: az itt szolgáló katonák kiképzettségi foka alacsony, fegyverzetük szegényes. Mondhatnám azt is, harci bevetésre alkal-

¹⁶ Az esetről egyetlen egy, viszonylag rövid feldolgozás létezik. SZABÓ József János: *Felirat egy tömegsírra. Székesfehérvári katonák tömegsírja Gyergyószentmiklóson*. Honvédség és Társadalom Baráti Kör, Székesfehérvár, 2008. (Továbbiakban SZABÓ (2008).)

¹⁷ SZABÓ (2008): 32.

matlan. Nos, ezeket az embereket vezényelték harci övezetbe. Ez a hősi halálhoz vezető út első lépcsője. Határozott felelőssége – pontosabban szólva: felelőtlenisége - van azoknak, akik kiképzetlen és rosszul felfegyverzett embereket abba a helyzetbe hoznak, hogy komoly tapasztalattal rendelkező szovjet frontharcosokkal szemben állják meg a helyüket.

A katonák szeptember 5-én Gyergyószentmiklóson kirakodtak. A 3. pótezred más alakulatai a szovjet hadsereg katonáival már szeptember 5-én harci érintkezésbe kerültek. Az említett Szádvári János főhadnagy az 5-6 órás tűzharc során érkezte: *„Olyan létszámú és fegyverzetű ellenséggel állunk szemben, mely többszöröse a mienknek”*.¹⁸

Az ezred 3. zászlóalja tartózkodott Gyergyószentmiklóson. Parancsnoka Fűrész Gyula alezredes volt. Ennek a zászlóaljnak az emberei addig nem kerültek harci érintkezésbe senkivel, de várható volt, hogy erre rövidesen sor kerül. Éppen ezért a zászlóaljparancsnok a katonák számára éles lövészetet akart tartani, hogy úgy mond *„fegyvereiket belőjék”*. Erre azért volt szükség, mert a gyors bevagonírozás okán a katonáknak nem volt módjuk a fegyvereket kipróbálni.

A hősi halál második lépcsőjénél tartunk. A katonák nemcsak kiképzetlenek, nemcsak a fegyverzetük gyenge, de a meglévő fegyvereket kevésbé ismerik, azokat ki sem próbálták. Az őket ideküldő parancsnokok felelőssége ez is, mert hát hogyan is lehet harci helyzetbe küldeni azt, aki fegyverével nem bánik biztonsággal?

Nézzük meg, hogy mi történt szeptember 6-án, illetve a 7-ére virradó éjszaka, 7-e hajnalán. Fűrész zászlóaljparancsnok jelentésében a következőket rögzítette:

„Éjfél is elmúlt mire a századparancsnokok jelentették, hogy minden katonát beszállásoltak. Parancsot adtam, hogy reggel 9 órakor menjenek ki éleslövészetre, a keletre levő hegyekbe. Ugyanis Székesfehérváron német fegyvereket adtak, de nem lőhettünk vele. Márpedig háborúban ismeretlen fegyverrel harcolni nem jó.

Ekkor én is lefeküdtem. Tíz óra körül jönnek a századparancsnokok és jelentik, hogy megkezdték a fegyverek belövését és a hegyekből visszalöttek.

Mivel kiküldöttem zászlóalj voltam, elrendeltem a Gyergyószentmiklós keleti részén lévő hegy elfoglalását. A támadás megkezdődött. Jelentik támadás közben, hogy pár szakaszvezetőmet kilőtték. Elrendeltem a támadás megszüntetését és visszavonulást a kiindulási állásba a kápolna környékére. Ekkorra odakerült egy vezérkari százados. A faluban levő összes magyar katonát az irodákból kivezényelte védelmi állásba, dr. Veres [dr. Veress László – G.A.] alezredes parancsnoksága alatt.

Közben egy német zászlóalj jött és meg akarta mutatni, hogy ő elfoglalja a dombot az oroszoktól. Bizony visszafoszták őket. A nagy veszteség miatt azok is abbahagyták a támadást.

Répási [Répási Miklós –G.A.] vezérkari százados utasított, hogy menjek be a zárda épületbe, és ott egy német zászlóalj parancsnokával megbeszéljük a másnap reggeli közös támadást. A németek nem jöttek oda. Hajnalban kimentem a zászlóaljhoz. Pirkadott. Hirtelen istentelen durrogás hallatszott dr. Veres a lezredes csoportja felől.

¹⁸ SZABÓ (2008): 46.

Mondtam Répási századosnak, hogy támadnak az oroszok. Azt felelte, hogy a mieink támadnak. Ezt kizártnak tartottam. Várunk, várunk.

Látom ám, hogy már a védőket túlhaladva rohannak előre az oroszok. Kiadtam a parancsot a támadó oszlop kettévágására, és gyülekezni egy távoli hegyet jelöltem meg.

Kiderült később, hogy egy orosz-román felderítő egység támadott meg bennünket. A támadók elkövették azt a hibát, hogy csatározásban támadtak. A tőlünk jobbra levőket a város előtt elfogták, a többit mi állítottuk meg. A németek a foglyok közül a zárda udvarában az egyik sarokban a románokat, a másik sarokban az oroszokat lőtték agyon.

Kiderült, hogy dr. Veres alezredes parancsnoksága alatt álló csoport borosüvegekkel megerősítve mentek védőállásba. A németektől zsákmányolt páncélöklökkel támadták meg őket az oroszok. Az alvó, ittas katonák egytől egyig elesetek. Védőállásuk mögött, tömegsírba temették el őket.”¹⁹

Mondhatnám: a hősi halál harmadik lépcsőjéről van szó. Rosszul kiképzett, rosszul felfegyverzett, fegyvereiket nem igazán kipróbált katonákat kiküldenek egy olyan magaslat oldalába, ami nehezen védhető – ahelyett, hogy a sokkal nagyobb védeltséget nyújtó települési környezetben hagyták volna őket. Mondhatnám, de nem mondom. Azért nem mondom, mert ha az ellenség érzékelhetően a közelben ólálkodik, akkor indokolt lehet, hogy egy parancsnok magát a települést akarja biztosítani, s ehhez katonáinak egy részét a településen kívülre vezényli. Itt a halálért való felelősség nem egyértelmű, hiszen egy ilyen katonai manőver véleményes. Lehet így is, és amúgy is megítélni.

A hősi halál harmadik lépcsője azonban egyértelmű abban a tekintetben, hogy ezek a katonák – beleértve az őrséget is – berúgtak, s ezzel önmaguk segítették elő a támadók gyilkos szándékát. Ebben az esetben megkérdőjelezhetetlen a közvetlen parancsnok, dr. Veress László alezredes felelőssége is, hiszen előljáróként ő megakadályozhatta volna, hogy az őrséget ellátó katonák ittas állapotba kerüljenek, aminek már csak következménye volt, hogy részegségükben elaludjanak.

Ne ítéljük azonban egy forrás alapján, hiszen Fűrész zászlóaljparancsnoknak lehetett oka arra, hogy a felelősséget 159 ember haláláért magától elhárítsa. Talán nem is Répási küldte ki a katonákat a hegyoldalba, s talán a katonák nem is voltak részegek. Számunkra itt és most csak ez az utóbbi mozzanat a fontos, éppen ezért nézzük meg, hogy az eseményre emlékező gyergyószentmiklósiak mit mondanak.

Az 1947-ben született költő-újságíró Bajna György ezt írja:

„1944. szeptember 7-re virradó éjszaka történetét már sok változatban hallhattuk, olvashattuk. Én Kercső Ignác első világháborús őrmester, hadirokkant, illetve édesapám elmesélése után próbáltam tisztázni a történeteket. Több éven át újabb adatok gyűltek, egykori munkahelyemen, a Hargita Népénél, de máshol is több írást látott napvilágot az esetről...

Gyermekkoromban nyaranta többször is volt szerencsém kijárni a Gac-oldalba.

¹⁹ SZABÓ (2008): 49-50.

Újhelybe, ahogy akkor mondtuk. Valahányszor ott jártunk, a gondozott sírokat is felkerestük. Édesapám a legfontosabbakat közölte csak velünk. Hogy a sírokban másfélszáznál is több honvéd, köztük kerékpáros szakasz fiataljai is nyugszanak.

Miután felcseperedtünk, már többet elmondott. Azt is, hogy bizony a felelőtlen parancsnokság is vétkes a tragédiáért, mert a városi, biztosabb pihenőhely helyett a szabad eget választotta alvóhelyül. Beszélt arról is, hogy a Pál Están féle vendéglőből bizony itóka is került a fáradt honvédeknek, ami segítette mély álomba zuhanásukat, az őrszemek figyelmetlenségét, így történhetett meg, hogy sokukat saját szuronyával szegeztek a földhöz, így történhetett meg a mészárlás. Mert az volt.”²⁰

Az alkohol, a részegség, illetve az őrség lerészegedése itt is szóba kerül, s megerősíti az egykori zászlóaljparancsnok információját.

Bajna egy interjúban is összegezte mondandóját. A cikk, illetve az interjú idevonatkozó részlete szerint:

„- A katonák érkezésük után bementek a Pál István-féle vendéglőbe, s ott ittak valamit. Később átvonultak a Gac-hegy oldalára, s ott feküdtek le pihenni. Két felszege ember töltötte nekik a pálinkát, így aztán nemsokára az örök is elaludtak.

Mint minden székely település, Gyergyószentmiklós is három területi egységre osztható: felszegre, középszegre és alsószegre.

- Kik itatták a katonákat?

- A helybéliek ismerik őket, de mivel semmi sem bizonyítható, nevet nem mondanak. Valószínű, hogy az a két felszege ember árulta el a magyarokat, s vezette rá a szovjet előőrsként érkező, minden bizonnyal ukrán-román vegyes csapatot a székesfehérváriakra. Sokakat a saját szuronyukkal szegeztek a földhöz oly módon, hogy ne haljanak meg azonnal. Három-négy napig hallatszott még az üvöltésük, hogy pajtás, segíts, pajtás, ne hagyj! , de ha valaki megpróbált feléjük közeledni, fegyvertűz fogadta. Ráadásul férfiak akkor már nem voltak Gyergyón, csak öregek és gyerekek. Amikor már mindenki meghalt, az érkező szovjetek kirendelték a helyieket, s a már bomlásnak indult holttesteket eltemették.

- Románok árulták el őket?

- Én nem mondom.

Bajna György emlékeztetett arra, hogy amikor a románok átálltak a Szovjetunió mellé, a megnyitott börtönökből nagyon sokan önkéntesnek jelentkeztek. Többen orosz partizánoknak vélik a támadókat, de ez szerinte elvetendő gondolat, hiszen a partizán nem hagyta el a hazáját: az embermészárosok inkább ukránok, vagy besszarábiai románok lehettek. A véres eseményeket követően a németek ellenlékése még rövid időre kiűzte a támadókat Gyergyóból, s a mészárlást elkövetők közül nagyon sokan a lángok és a robbanások között pusztultak el. Aztán szeptember 10-én megérkezett a román Vasgárda.

Bajna György szerint a támadás gerilláinak nemzetiségi hovatartozására jellemző adat, hogy velük szót tudtak váltani a székelyek: az oroszokat nem értették volna.

²⁰ BAJNA György: *Vérük hullását nem feledve*. Gyergyói Kisújság. 2010. szeptember 2-8. 35. szám, 11. http://www.kisuj sag.ro/in dex.php?option=com_content&view=article&id=99%3A35-sz-869-2010-szeptember-2--8-xvii-evf&limitstart=10

*A tragédia után a Gac oldalát elborították a gombák, annyi vér kifolyt. Senki sem szedett onnan, hiába éheztek.*²¹

Bajkó Imre, aki 1944-ben 16 éves fiatalember volt azt mondja: „A mi családi házunk a Gac alatt a kis patak közelében volt. Mellettünk még két család lakott, s közösen ástunk a kertben egy óvóhelyet. Én 16 éves voltam, és magam is segítettem a bunker elkészítésénél.

A székesfehérvári zászlóalj már augusztus végétől ott táborozott a Gac körzetében. Ezt onnan tudom, hogy volt köztük egy Mező Sándor nevű Maros megyei honvéd is, aki gyakran járt hozzánk tejért, és mindannyian ismertük. Ez a zászlóalj szeptember 6-án délután megszállta a Gac oldalát és tüzelőállásokat készített. Estefelé pedig hordani kezdték a rumot, kettesével, hármásával mentek és jöttek. A rumot, azt hiszem, a városból, a Szilágyi vendéglőből hozták. Aznap este mi, a három család tagjai, 25-en az óvóhelyen húztuk meg magunkat. Hajnalban a hegy felől jajgatást, halálordítást hallottunk. Néhányan felmerészkedtünk a hegyre. Sohasem lehet elfelejteni azt az iszonyú látványt. Szanaszét katonák, betört fejjel, szuronnal átdöfve. Mellettük fegyverek, töltények, gránátok sokasága... Még éltek néhányan, de nem tehattünk semmit. Az oroszok már megtámadták a várost, halottak a gránátok, géppisztolyok csattogását, visszasiertünk a fedezékbe.”

Majd saját tényfeltárása során a Romániai Magyar Szó újságírója, Piroska József azt írja: „De honnan annyi rum?... Az lehetetlen, hogy az onnan csaknem 5 km-re levő városközpontból, a Szilágyi vendéglőből vitték volna, és hogy egy civil ruhás, orosz tiszt fizette volna a számlát... De egyvalami nagyon lehetséges: a Békási-szorosból visszavonuló egységek hadtápjá ott elmenőben, látva a tüzelőállásaikat készítő katonákat, csupán jóindulatból, bajtársiasságból letett a székérről egy hordócska rumot. Aztán tudtukra is adta: "Fiúk, ez a tiétek!" (ui. visszavonuláskor ez gyakori eset). A fiúk pedig hordani kezdték, arra gondolva, hogy holnap amúgyis kemény harcban lesz részük, majd az este leszálltával öröket állítottak, és leterítették sátorlapjaikat, s pihenni, aludni tértek.

Az első vonal éjszakai veszélyéről valószínű keveset tudtak. Több esetet fel lehetne sorolni, hogy a háború alatt mennyire gyakori volt éjjelenként (különösen három és négy óra között) "az oroszok beszivárgása az arcvonala mögé". És mindig nagy éberségre volt szükség. Tíz percenként ellenőrizték az őrséget is, nehogy elaludjon, mert akkor könnyen lemészárolhatnak mindenkit.

A szovjetek 6-án este a Császárhegy lábánál már olyan erővel rendelkeztek, amely alkalmas volt a város elfoglalására. A támadást virradatra tervezték, mert tapasztalatból tudták, hogy olyankor az ellenállás minimális lehet... Csak egy dolog zavarta őket: a szomszéd hegyoldalban levő magyar alakulat. A létszámát illetően is már volt némi fogalmuk. Tudták, hogy a város megtámadásakor könnyen hátba támadja őket. Foglyokra nem volt szükségük. Semlegesítésükre csak egy "lehetőség" kínálkozott: hogy még virradat előtt, csendben, lövöldözés nélkül likvidálni kell... A személyi adataikat tartalmazó halálcédlulá-

²¹ MISKEI: *Jajgatva fogadta őket a föld*. A cikk megjelenési időpontja 2008. április 29. Lásd: <http://feol.hu/hirek/jajgatva-fogadta-oket-a-fold-1190505>

kat – szovjet gyakorlat szerint – el kell venni, hogy névtelenségbe maradjanak. Hogy miért?! Azt normális ésszel nehéz felfogni... Ami ezután történt, arról csak egy túlélő tudna hitelesen beszámolni. De az a körülmény, hogy a zászlóalj semmi ellenállást nem tanúsított, az csakis azzal magyarázható, hogy mire észrevették volna helyzetüket, már mindenki mellett két-három fegyveres, szuronyos ellenség állott. Először elszedték minden személyes dolgaikat, azután pedig, a már ismert módon végeztek velük.”²²

Az emlékezésben vannak különbségek. Van, aki borról, van, aki rumról, van, aki pálinkáról beszél; van, aki magyar egyenruhás leitatót emleget, van, aki tisztázatlan nemzetiségű két felszegi emberről beszél, van, aki az átvonuló hadtáp „ajándékának” tartja a katonához eljutott alkoholt. Mindenesetre az közös, hogy elismerik: a katonák – beleértve az őrséget is – nagy valószínűséggel olyan mély részeg alvás-ban fogadták a támadást, amely reakcióképtelenné tette őket. (Az emlékezet egyéb különbségeiről most nem beszélnék, mert a téma szempontjából irreleváns.)

Azt hiszem, ezek után bizonyossággal kijelenthető: a hősi halálhoz vezető út harmadik lépcsője a részegségből adódó védekezésképtelenség volt.

A mézárulásba átforduló tömeges gyilkosság csak a negyedik lépcső volt.

Összegezve: a Gac-oldalon 1944. szeptember 7-én hajnalban 159 magyar katonára lett ellenséges támadás áldozata. Nem lehet pontosan tudni, hogy az ellenséges támadók közül mennyien tartoztak a szovjet vagy éppen a román hadsereg kötelékébe; szinte biztos, hogy a támadás szovjet-román kooperációban történt. Az mindenesetre nem kérdés, hogy a magyar katonák haláláért elsősorban azok felelősek, akik meggyilkolták őket. A harci helyzet gyakorlatilag egyoldalú tömeggyilkosságba torkollott. Kétségtelenül igaz ugyanakkor, hogy az elfogott ellenséges katonákat - legalább is a magyar zászlóaljparancsnoki jelentés szerint – a németek ugyancsak megölték, miközben a fogságba esett, vagy harcképtelen, vagy önmagát megadó katona már nem számít ellenségnek. Nincs adatunk arról, hogy a magyar parancsnokok a németek felé sérelmezték volna a foglyok legyilkolását, az orruk előtt zajló mézárulást, noha ekkor még nem tudtak a magyar katonák lemészárlásáról.

Ha azonban a felelősség kérdését tovább boncolgatjuk, akkor tovább is jutunk. Ezeknek az embereknek a haláláért felelősség terheli azt a magyar katonai vezetést, amelyik kiképzetlenül, gyenge fegyverzettel vetette be őket. Felelősség terheli azokat a parancsnokokat is, akik képtelenek bizonyultak gondoskodni arról, hogy katonáik megtanulják a fegyvereket kezelni. Felelősség terheli azokat a közvetlen előljárókat, akik tudottan háborús – harci - körülmények között lehetővé tették az őrszolgálatban lévők lerészegedését, a szolgálati fegyelmet semmibe vevő magatartást. S végül felelősség terheli azokat a katonákat - öröket, akik annak ellenére italoztak, hogy tudták: több mint száz ember biztonsága van rájuk bízva.

A tényleges gyilkosok csak a felelősségi sor végén állnak, azonban tettük visszafele is értelmezhetővé teszi azt, ami a megölt magyar katonákkal előzőleg történt.

²² PIROSKA József: *A gyergyószentmiklósi tragédia. Adatok a második világháború székelyföldi eseményeihez.* Romániai Magyar Szó, 1998. október 31. <http://www.hhrf.org/rmsz/98okt/r981031.htm>

Az emlékezés narratívája

1990-ig nyilvánosan nem lehetett megemlékezni a 159 magyar katonahaltorról. Románia is a szovjet tömb tagja volt, noha a '60-as évektől – különösen külpolitikai téren - megengedett magának némi devianciát. A romániai emlékezetkultúrát ezen túl megterhelte az is, hogy a román nemzeti érzület nehezen viselte Észak-Erdély rövid ideig tartó magyar birtoklásának tényét. A kommunista diktatúra végeztével, a politikai demokrácia beköszöntével azonban megnyílt a nyilvános emlékezés tere. Addig a helyiek csak egymás között – mintegy titokban – beszélhettek az eseményekről.

1990 után a Gac-oldal az emlékezés helye lett. Előbb kopjafát, keresztet, majd nem sokkal később emlékművet is állítottak. 1992-ben készült el Burján-Gál Emil, az 1947-ben született gyergyószentmiklósi tanár, képzőművész, költő gac-oldali emlékműve. 2008-ban Székesfehérvár városa is emlékművet adományozott, amelyet aztán a Gac-oldalon fel is avattak. Richter Ferenc aranykoszorús kőfaragó mester szürke márványtömbből készült művén – a magyar címer alatt - a következő felirat szerepel: *„Itt, ezen a gyergyói lankán 1944. szeptember 7-én gyilkos kezek embertelen kegyetlenséggel 159 hazáját védő magyar katona életét oltották ki. Jajgatva fogadta testébe őket a föld, mert tudta, hogy az ő gyermekei, kik érte haltak, hogy itt mi megmaradhassunk, bár ők nagyon messze mentek, emlékük visszaleng az örök időkbén.”*²³

A minden év szeptemberében tartott megemlékezések a 2008-as emlékműavatás óta egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. Ezekon az eseményeken különféle szereplőktől rendszeresen beszédek hangzanak el, s ez a helyi sajtóban mindig teret kap.

A szövegekben általában kétféle – egymással összefüggő, egymás hatását erősítő – elbeszélésmód dominál.

Az egyik szerint, akik itt nyugszanak, azok elsősorban áldozatok. Az már természetesen külön kérdés, hogy ki miért tekinti őket áldozatnak. Van, aki szerint *„áldozatuk értelmetlen, tragikus és céltalan volt”*. Ebben az értelemben tragikus hősökről beszélhetünk, akiket kétszer gyilkoltak meg: először ténylegesen, majd - a több évtizedes elhallgatás miatt - jelképesen.²⁴ Mások szerint az árulás okozta vesztüket, s ezért váltak áldozatokká. Ezt a narratívát nemcsak megemlékező szövegek képviselik, hanem abban a dokumentumfilmben is szerepet kap, amely 2007-ben készült.²⁵ Az árulás nyomán előálló áldozati szerep nemzeti csodába is átfordítha-

²³ Az emlékműről szóló beszámoló: <http://www.minden-ami-magyar.hu/kep.php?file=2009/20090322-222012-a1ec.txd&view=1&SID&res=>; Az emlékmű felállítása jelentős társadalmi esemény volt. A felirat szerint: Állította a Honvédség és Társadalom Baráti Kör székesfehérvári szervezete és a Gyergyó Területi Ifjúsági Egyeztető Tanács a Nemzeti Civil Alapprogram támogatásával. 2008. május 18. Ennél persze azért többről volt szó, hiszen vállalkozók, elkötelezett lokálpatrióták is részt vettek ebben.

²⁴ BARICZ-TAMÁS Imola: *Új emlékmű a Gac-oldalban*. Szelei István beszéde. Gyergyói Kisújság, 21. szám, 2008. május 22-28. lásd: http://kisujzag.ro/Adatok/old_szam/regi_szamok/2008/21.html

²⁵ A Gac-oldali mézszárlás. 9 perc, Rex Video Stúdió, Gyergyószentmiklós. A Rex Video Stúdió csapatának tagjai Zsigmond Attila, Bíró Zoltán és Bajna György.

tó, mint ahogy erről 2011-ben Tőkés László, az Erdélyi Magyar nemzeti Tanács elnöke, a romániai magyar Európa Parlamenti képviselő írt. Idézem: „67 esztendővel ezelőtt 159 székesfehérvári férfi és legényember érkezett a varázslatos szépségű Gyergyóba, hogy rövid pihenő után csatlakozzanak az ezeréves határainkat védő sereghez. Ez a 159 magyar honvéd olyan bizalommal hajtotta a Gac-hegy oldalában pihentető áomra a fejét, ahogyan csak a katonák és a parasztok bíznak az anyaföldben. E 159 magyar testvérünket rútol elárulták és aljas módon lemészárolták... Büszke vagyok a székesfehérváriakra, akik a haza hívó szavára készek voltak életüket áldozni a távoli végeken. És büszke vagyok a gyergyószentmiklósiakra, mert amikor könnyen szabadságával fizethetett az emlékező, vagyis az átkos kommunista diktatúrában sem feledkeztek meg testvéreikről, és évről-évre gyertyát gyújtottak a tömeggyilkosság áldozatainak tiszteletére. Ez a magyar csoda – és mi ebben élünk!”²⁶

Az áldozati narratíva erejét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a Duna Televízió 2011. szeptember 12-iki gac-oldali tudósítása internetes változatában az egykori eseményeket „székely Katyinnak” hívja,²⁷ ami több mint túlzás, hiszen Katyinban fegyvertelen foglyokat gyilkoltak.

Az általam 2008-at követően átnézett megemlékező szövegekben folyamatosan jelen van az áldozati elbeszélésmód – legfeljebb abban van különbség, hogy értelmes vagy értelmetlen áldozatnak láttatják. Tulajdonképpen ezt természetesnek lehet tekinteni, hiszen az áldozati minőség szembeötlő, letagadhatatlan, magától értetődő. Ráadásul az áldozatszerep fájdalommal teli esztétikuma segíti a „hazájukért haltak meg” patrióta motívumát.

A másik narratívátípus a hős-narratíva.

Az egyik hős-elbeszélésmód szerint az, aki fegyveres szolgálata nyomán az elenség keze által esik el, hősi halott. Itt az 1917 óta kimunkált hősi halál fogalma jelenik meg. A másik hős-elbeszélésmód szerint ezek a katonák nem csak azért lettek hősök, mert meghaltak, hanem már előtte is hősként viselkedtek.

Számunkra az első variáció kevésbé érdekes, hiszen ebben az esetben semmi másról nincs szó, mint egy kulturális konvenciónak való megfelelésről. A megemlékező szövegekben a hősi halál, hősi halott fogalom illetően használata közhelyszerű.

A második variáció viszont minden értelemben képes felülrni, ami az itt megölt magyar katonákkal ténylegesen történt. Lássunk erre két példát. Az egyik a Vitézi Tájékoztató 2010-ben írott cikke. Ebben a következő szerepel: „E szomorú helyen állva, a II. világháborúban elesett magyar katonákra gondolunk. A hősi életéről és hősi haláláról ma a történelem beszél. A hősök egész sora áll elénk, halált túlélő emlékezzettel. Érdemes volt élniük és érdemes volt meghalniuk, mert vérükből gyü-

²⁶ Tőkés László üzenete a Gac-hegyi megemlékezésre. Lásd: <http://emnt.org/orszag-os-hirek/tok-es-laszlo-uzenete-a-gac-hegyi-megemlekezesre.html>

²⁷ A szovjet titkosrendőrség alakulatai 1940-ben a fogságba esett lengyel tiszteket kivégezték. Az áldozatok száma 15 és 22 ezer között lehetett. A kivégzések egyik színhelye a katyini erdő volt. A Duna TV tudósítása a megemlékezésről: http://www.hirado.hu/Hirek/2011/09/12/18/Megemlekeztek_a_szekely_katyini_meszarlasra.asp

mölcsigérő virágok fakadtak. Életük és haláluk hitelesítette a hazaszeretet eszméjét, melyért életük sem volt drága. A szabadság hőseit tisztelettel veszi körül minden nép, méltán, mert a hősök példája hősöket nevel. Ma is vannak eszmék, amiért érdemes küzdeni, hősi bátorsággal kiállni.”²⁸

Eszerint a szöveg szerint nemcsak haláluk, hanem életük is hitelesíti hősiességüket. Miért? – kérdezhetnénk, de erre természetesen nem kapunk választ.

A 2010-es megemlékezés nyomán Fodor Lajos államtitkár így fogalmazott: *„Édesanyám gyergyószentmiklósi születésű, 1956-tól itt töltöttem gyermekkorom nyarait. Csak szűk családi körben a férfiak emlegették maguk között, mi is történt itt 1944 szeptemberében. A megemlékezés komoly érzelmeket váltott ki belőlem. Most szembesültem azzal, hogy mi a jelentősége annak, hogy az a 159 magyar katona, aki hősi halált halt, Székesfehérvárról származott és póttartalékosként érkezett ide. Mikor a világháború a vége felé közeledett, s gyakorlatilag minden veszni látszott, ezek a katonák önfeláldozó módon védték a számukra kijelölt frontszakaszt és Gyergyószentmiklós térségét. Ha mindezt katonai szempontból nézzük, el kell ismerni, nem voltak megfelelően felkészítve a mai szóhasználatra kifejezve „profibb” módon ki képzett szovjet felderítő katonákkal szemben. Sajnos, ennek estek áldozatul.*

Én mindezt nagyon tanulságosnak tartom, amelynek üzenetértéke is van a jövő nemzedék számára. A honvédek életüket adták a hazájukért minden feltétel nélkül. A mának szóló üzenet: példaképnek kell tekintenünk ezt a helytállást, amelyben nincs elveszett helyzet. Számunkra kiemelt fontosságú, hogy ismét egy nemzeti haderőt kell megalapoznunk, egyúttal a társadalomban is változást kell elérni ahhoz, hogy megbecsüljék a katonákat, akik a haza honvédői!”²⁹

Az államtitkári-vezérezredesi szöveg ugyan utal az elhaltak alacsony kiképzettségi szintjére, de – okfejtésében – ez csak erősíti önfeláldozásukat abban a tekintetben, hogy védték a számukra kijelölt frontszakaszt és Gyergyószentmiklós térségét. Idézzük fel, mert tudjuk: védeniük kellett volna, de ehelyett részegen aludtak – beleértve ebbe az őrséget is. Érdekes, hogy a Magyar Honvédség egykori vezérkari főnöke ezt példaképnek tekinthető helytállásnak tartja.

Haláluk tette őket hősi halottá, és nem az, amit a haláluk előtt tettek.

A hősi helytállás motívuma a 2011-es megemlékezésen is megjelent³⁰ - úgy tűnik, hogy ez a motívum állandósult.

Az áldozati, illetve hős-narratíva változatai képezik azt a két uralkodó vonulatot, amely az emlékezet nyilvános világát jellemzi.

A felelősségről nem esik szó.

²⁸ Vitéz LÁSZLÓ Tibor szkp. ref. felkipásztor: *Tisztelgés 159 székesfehérvári hősi halott honvéd előtt Gyergyószentmiklóson*. Vitézi Tájékoztató, 2010/3., 22.

²⁹ SZÚCS Gábor: *Szívünkben őrizzük...* Honvédelmi Minisztérium, 2010. szeptember 8.

lásd: <http://www.kormany.hu/hu/honvedelmi-miniszterium/hirek/szivunkben-orizzuk>

³⁰ Megemlékezés Gyergyószentmiklóson. 2011. szeptember 11. <http://www.nekunkfehervar.hu/index.php/csapatunk/roth-peter/617-megemlekezés-gyergyoszentmiklós>

Megítélésem szerint a konkrét történet három hangsúlyos részből áll össze. A megölt katonák áldozatok, hiszen akit meggyilkolnak, az áldozat. A kialakult, ki-munkált hősi halott fogalom szerint hősi halottak. Egyben felelősök is saját áldozati mivoltukért, hősi halálukért. A három kategória összefér egymással – egyik sem tagadható, és egyik sem bántja a másikat.

Miért van az, hogy a felelősség vonulatáról elfeledkezünk, nem mondjuk ki? Valószínűleg azért, mert ha kimondanánk, akkor a hősi halál, illetve az áldozati szerep is kicsit másként értelmeződne. Ha – az emlékezetkultúra jelen állása szerint – egy szovjet-román alakulat gyilkolt, akkor csak ők a felelősök, feltéve... Feltéve, ha nem vetjük fel a magyarok felelősségét a magyar katonák haláláért. Mint láttuk, éppen azért, mert megölték ezeket az embereket, derülhet fény arra, hogy milyen felelőt-lenségek okán kerülhettek az áldozat, s így a hősi halott szerepbe. A felelőt-lenségek sora vezetett el ahhoz, hogy meggyilkolhassák őket. A sor a magyar hadveze-téstől egyes parancsnokokon át az eseményt közvetlenül elszenvedettekig terjed. Közülük vannak, akik közvetlenül felelősök, mások csak közvetve.

A hősi halál, vagy éppen az áldozat szerepe nem takarhatja el a felelősség fo-galmát, nem lehet fedőtörténet – noha esetünkben éppen ez történik. A felelősség története pontosan olyan önértékkel bír, mint a hősi halál, vagy éppen az áldozati státusz. Így aztán amikor azt mondjuk, hogy valaki vagy valakik hősi halált haltak, nem mondunk el mindent, s elhallgatjuk azt, ami a különbséget teszi, teheti az egyes történetekben. Esetünkben, míg egyfelől megadjuk az illő tiszteletet hősi ha-lottainknak, addig másfelől felejtéssel adózunk a nemzeti amnézia oltárán. Nem akarjuk tudomásul venni azt, ami a haláltörténetben a saját részünket teszi ki.

Az áldozat, a hősi halott és a felelős. Három az egyben.

Egy nemzet hősi halottainak összessége egyedi történetek összessége.

Könnyen lehet, hogy a „három az egyben” képlet más esetben is megállja a helyét.

Csak a történet egyedisége döntheti el a történet általános tartalmát.